

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ КОНФЛІКТНОЇ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Білоконенко Л. А. Аспекти лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації.

Автор доводить необхідність різноаспектного лінгвістичного аналізу інтерперсонального конфлікту, який є особливою комунікативною подією і реалізується завдяки мовним, когнітивним і прагматичним показникам.

Ключові слова: інтерперсональний конфлікт, комунікація, когнітивний аспект, прагматичний аспект, лінгвоконфліктологія.

Белоконенко Л. А. Аспекты лингвистического анализа конфликтной интерперсональной коммуникации.

Автор доказывает необходимость разноаспектного лингвистического анализа интерперсонального конфликта, который является особым коммуникативным событием и реализуется благодаря языковым, когнитивным и прагматическим показателям.

Ключевые слова: интерперсональный конфликт, коммуникация, когнитивный аспект, прагматический аспект, лингвоконфликтология.

Bilokonenko L. A. Aspects of linguistic analysis of conflict interpersonal communication.

The author argues the need for different Linguistic aspects analysis of interpersonal conflict, which is a special communicative event and realized through language, cognitive and pragmatic indicators.

Key words: interpersonal conflict, communication, cognitive aspect, pragmatic aspect, lingvokonfliktology.

Включення в наукову парадигму суб'єктів мовного спілкування, врахування різних параметрів мовних ситуацій сприяє розвитку теорії комунікації, призводить до виникнення функціональних дисциплін, орієнтованих на людський фактор. Семантичний, когнітивний, прагматичний аспекти у вивченні мови спричинили появу понять: мовна дія, мовний акт, комунікативна інтенція, комунікативна стратегія і тактика, прагматична функція висловлювання, комунікативна та мовна компетенція тощо. Суб'єкт мовного спілкування, який використовує мову, посідає одне з центральних місць у комунікативно-прагматичному мовознавстві. Дослідження процесу комунікації пов'язуються з набутками у царині психології, філософії, соціології, логіки, естетики, семіотики та ін. Для комунікативного мовознавства важливим стає сприйняття і вивчення процесу спілкування з врахуванням умов, часу і місця комунікативного акту, соціального статусу його учасників і діапазону залучення до процесу спілкування інтересів різноманітних соціальних груп, намірів і мотивів мовних дій, типу і рівня спілкування, образу мовної взаємодії та ін. Беззаперечним стає факт, що, на противагу позитивній мовній комунікації, у поле зору дослідників все частіше потрапляють комунікативні невдачі, мовні конфлікти. Поняття конфлікту, як комунікативного, соціального і культурного явища, визначається положеннями комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, психології конфлікту (Н. Арутюнова, Р. Барт, М. Блох, Ш. Берн, В. Богданов, Р. Грановська, І. Гулакова, О. Зарецька, О. Земська, К. Ізард, В. Карасик, І. Кобозева, Є. Кубрякова, О. Леонт'єв, Г. Ложкін, Н. Мартисюк, Н. Муравйова, В. Паращук, Н. Пілат, Н. Повякель, Г. Почепцов, І. Сабурова, О. Семенюк, Б. Хасан та ін.). Лінгвоконфліктологія виступає як нова галузь лінгвістики, що досліджує конфліктну поведінку людини з позицій її мовних проявів.

Мета нашого дослідження: обґрунтувати необхідність різноаспектного лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації. В основу роботи покладено припущення: інтерперсональний мовний конфлікт є особливою комунікативною подією, яка відбувається за певних умов, має свої стадії розвитку, реалізується особливими різнорівневими мовними, когнітивними і прагматичними засобами. Сукупність різних точок зору на конфліктну комунікацію дозволить отримати більш повну картину самого принципу комунікації і механізмів її розгортання. Такий підхід в українознавстві є перспективним, а його здобутки можуть мати вплив і на розвиток загальної теорії мовленнєвої діяльності. Джерельною базою нашого дослідження є мова прозових творів С. Андрухович, Л. Костенко, Т. Малярчук, М. Матіос, С. Пиркало, М. Ряполової, Г. Тарасюк.

Міжособистісні конфлікти охоплюють усі сфери людських відносин. Їхньою основою є психологічна несумісність учасників, різні підходи та образи конфлікту, різні дії, стратегії і тактики опонентів, неадекватність у сприйнятті ситуації, використання конфліктогенів тощо [2: 94]. Показниками конфліктів виступають фіксовані лексико-граматичні, прагматичні (сценарій невідповідності мовленнєвої акції/реакції, співвіднесеність мовленнєвих та емоційних реакцій), когнітивні (сценарій перебігу мовного конфлікту) маркери. Ці маркери представляють різні типи особистостей за їхньою здатністю до конфліктної поведінки, формують систему певних комунікативних сценаріїв і дозволяють суб'єктам мовлення ідентифікувати ситуації, передбачати і моделювати свою поведінку в них. Лінгвістична природа конфлікту зумовлена адекватністю чи неадекватністю взаєморозуміння комунікантів, знанням чи незнанням норм мови, рівнем сприйняття і декодування конфліктогенів у спілкуванні [1: 87]. Комплексність дослідження забезпечується певною системою. На стадії

загального аналізу конфлікту необхідно визначити його вид, сферу перебігу, гостроту протидії, тривалість. Тож поведінку конфліктанта ми розглядаємо як ряд взаємопов'язаних чинників, що визначаються потребами, мірою їх значимості, цінностями і готовністю до протидії та умовами перебігу. Когнітивний аспект визначається завдяки «образу» конфліктної ситуації. Важливими є характеристика підходів сторін до конфлікту, який може сприйматися ними як реалістичний і нереалістичний, та аспекти впливу когнітивного світу особистості на її поведінку (взаємно позитивні, взаємно негативні, односторонні позитивно-негативні, односторонні суперечливо-позитивні, односторонні суперечливо-негативні, взаємно суперечливі стосунки [2: 110-111]). Прагматичний аспект визначаємо завдяки аналізу сценарію мовленнєвої реакції суб'єктів: невідповідність мовленнєвої акції і реакції, співвіднесеність мовленнєвих та емоційних реакцій, що реалізуються в комунікативних стратегіях і тактиках. Комунікативна стратегія – особливий рівень поведінки учасників спілкування, що враховує комунікативні цілі сторін. Комунікативна тактика – сукупність особливих різнорівневих мовних, когнітивних і прагматичних засобів, які реалізують комунікативну стратегію.

На стадії загального аналізу текстів з'ясовано сфери вияву конфліктів: сімейна (55%), побутова (12%), виробнича (13%), педагогічна (5%), політична (2%), міжнаціональна (9%), релігійна (4%). Визначено характер потреб персонажів: у повазі (біля 60%), соціальні (біля 20%), фізіологічні (біля 5%), у безпеці (15%). Конфліктів антагоністичного типу 13% і 87% – неантагоністичного. Конфлікти сімейної і побутової сфери (біля 98%) характеризуються низькою або середньою гостротою протидії сторін, інші – високої інтенсивності. Конфлікти низької інтенсивності представлені вербальним «змаганням» опонентів; середньої – включають словесні образи, негативні особистісні оцінки; високої – завершуються фізичним впливом.

Когнітивний аспект аналізу показав: образи конфліктних ситуацій у 90% персонажів не співпадають. Майже 95% конфліктантів вважають себе жертвою нападок опонента, 80% персонажів «знаходять» недоліки в опонента, але не усвідомлюють своїх. Біля 87% усвідомлять, що чинять однакові дії по відношенню один до одного, але власні дії виправдовують. Та біля 35% персонажів спрощують конфліктну ситуацію. Цікавим виявляється той факт, що сімейні, побутові, виробничі і педагогічні конфлікти у більшості є реалістичними (майже 80%): опоненти мають реальні претензії до іншої сторони і конфліктують не заради конфлікту, а для пошуку конструктивного рішення, хоча нерідко його не знаходять. Серед політичних, релігійних і міжнаціональних суперечок біля 45% нереалістичні, вони не спрямовані на досягнення конкретного результату.

Визначаючи вплив когнітивного світу персонажа на його поведінку, ми визначили, що лише 15% інтерперсональних конфліктів є взаємно позитивними, біля 55% – взаємно негативні стосунки. Односторонніх позитивно-негативних, суперечливо-позитивних і суперечливо-негативних стосунків біля 15%, і вирішальною в них є поведінка найбільш ініціативного і активного суб'єкта, який коливається між симпатією і антипатією та шукає зближення або розриву. Взаємно суперечливі стосунки персонажів (біля 10%) мають нестійку, неефективну спільну діяльність, є офіційними, зведені до мінімуму, відповідають політичній і релігійній сферам. І найменше (5%) є взаємно байдужих стосунків: виробнича, частково міжнаціональна сфери.

Сценарій мовленнєвої реакції суб'єктів часто реалізується у сталих виявах: ми фіксуємо переривання комунікації (пауза, повна відмова від спілкування): *Я вперто і невпевнено дивлюся у вікно* [1: 119]; *Да ну тебе! Атстань!...* – *видирається Аліна* [7: 31]. Цікавим є варіант поєднання внутрішнього монологу з психологічною саморегуляцією за допомогою

уявних образів (персонаж уявляє себе кицькою, яка, на відміну від неї, «готова» протистояти опоненту: *У кицьки стовбурчиться шерсть на хребті. Вона шипить, блискає очима... тримаючи кігтики наготові* [1: 123]). Також перепитування є психологічним бар'єром, що полегшує протистояння.

Конфліктна комунікація реалізується у системі мовних маркерів. Це розмовні і просторічні лексеми (він надувається – надзвичайний стан незадоволення [7: 2], врізала його по мишавій тщи – сила фізичного впливу [5: 2], він вигаркує щось незрозуміле – мовлення персонажа є загрозовим [1: 122], відковбасив від мене – дії опонента [7: 18]), слова у переносному значенні (стоїть перетравлює – сприйняття слів [7: 25], лупить клешнями по столу – образлива назва рук опонента [1: 123]), лайливі, вульгарні, фамільярні лексеми (рогате бидло – негативна характеристика опонента [7: 22], лярва – про дружину як про гулящу жінку [7: 23], то просто гівнюк і дрібний паскудник – опонент є негідною, мерзенною людиною [7: 78], він таке верзе – мовлення опонента є нісенітницею, дурницею [7: 23]). На морфологічному рівні використано семантичний потенціал іменників, прислівників, дієслів, прикметників. Наприклад, істерика (благовірний в істериці) – визначення нервово-психічного стану опонента [7: 6], провокатор – опонент навмисно штовхає на згубні вчинки [7: 75], підозріло (питає підозріло) – визначає стан недовіри [2: 35], нахабно (каже нахабно) зухвале, безцеремонне мовлення [4: 22], повикручую (я тобі ручки повикручую) – загроза фізичної розправи [7: 30], посиніти (посинів, очі вилізли на лоба) – стан емоційності опонента [4: 46], єхидний (єхидна іронія) – характеристика мовлення, яке зачіпає, ображає [3: 125]; лукава (лукава гра) – про злі, підступні наміри [7: 5] тощо.

На синтаксичному рівні зафіксовано питальні речення з негативною оцінкою: *«Пригадуєш? – питаю лагідно. – Ото набери і стогни, бо ти не*

коло мене, а коло них стратив своє здоров'я» [7: 7]; речення, які «заганяють у кут» та викликають «почуття провини»: *Лялічка, можна з тобою познайомитись? Як тебе звати? Який у тебе гороскоп?* [1: 119]; питальні риторичні речення із неприхованою агресією: *Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився?* [4: 5]; риторичні запитання із повтором *Як вона могла? Як вона могла?* [7: 6]. Явно конфліктний характер мають спонукальні речення з іронією чи агресією (*Іді в школу, дітей учи, там твоє місце, еслі така умная і воспитанная, а нас не учи – учьоние!*... [7: 4], *Забирайся геть, без тебе обійдуся* [4: 20]), з наказом (*Лялічка, ану покажи свої очі* [1: 119]), вимогою (*І я дам за нього подвійну, подвійну!... ціну, тільки щоб без привида* [6: 40]). Заперечні слова-речення можуть виражати категоричність судження (*Ні! Тобі байдуже до мене* [3: 3]), «заспокоювати» (*Ні! Я не зроблю цього ніколи* [2: 33]). Для відображення емоційного стану персонажа нерідко використовуються обірвані речення (*Я радий... Радий, але...* [5: 203]).

Висновки. Мовна поведінка в інтерперсональній конфліктній взаємодії характеризується різноманітністю форм, специфікою норм і правил комунікативної діяльності співрозмовників, тому її комплексний аналіз – необхідність. Кожен аспект вивчення (лінгвістичний, когнітивний, прагматичний) є важливою складовою. Досліднику необхідно мати інформацію про об'єктивні умови життя конфліктантів, які «формують» мовну поведінку особи (загальний аналіз). Кожна сторона має свій «образ» конфліктної ситуації, представляючи її в реалістичному/нереалістичному та позитивному/негативному сприйнятті особами один одного (когнітивний аспект). Вивчення сценаріїв акції/реакції та співвіднесеності мовленнєвої й емоційної реакцій опонентів є основою прагматичного аспекту. Доповнюється «картина» конфлікту широкою системою мовних маркерів, які відповідають світоглядній парадигмі кожного конфліктанта. Різноаспектний

аналіз мовного матеріалу, зафіксованого у творах українських письменниць, дозволяє нам зробити висновок, що конфліктна інтерперсональна комунікація будується за певними моделями, які відповідають різним ситуаціям конфліктного типу і являють собою відповідні творчі комбінації.

Література

1. Гулакова И. И. Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. И. Гулакова ; Орловский гос. ун-т. – Орел, 2004. – 152 с.
2. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.

Джерела фактологічного матеріалу

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА, 2011. – 416 с.
3. Малярчук Т. Згори вниз. Книга страхів / Таня Малярчук. – Харків : Фоліо, 2007. – 220 с.
4. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 111 с.
5. Пиркало С. Не думай про червоне : Роман не для молодшого шкільного віку / Світлана Пиркало. – [2-е вид.]. – К. : Факт, 2006. – 360 с.
6. Ряполова М. Звідки беруться янголи / Марія Костянтинівна Ряполова // Український Фантастичний Оглядач. – 2009. – № 1 (1). – С.40–43.
7. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб / Галина Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2007. – 189 с.